

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Maarten van der Goes van Dirxland [1751-1826], Nederlands eerste minister van Buitenlandse Zaken

Waldeck, P.W.

Citation

Waldeck, P. W. (2017, November 15). *Maarten van der Goes van Dirxland [1751-1826], Nederlands eerste minister van Buitenlandse Zaken*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/55510>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/55510>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/55510> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Waldeck, P.W.

Title: Maarten van der Goes van Dirxland [1751-1826], Nederlands eerste minister van Buitenlandse Zaken

Issue Date: 2017-11-15

De Agent [1798]

De internationale positie van de Bataafse Republiek in oktober 1798 maakte het bepaald niet benijdenswaardig om in de schoenen van de Agent van Buitenlandse Betrekkingen te staan. De Franse ‘bevrijding’ had nieuwe parameters gesteld aan de Nederlandse buitenlandse politiek. Het Tractaat van Den Haag had de Bataafse Republiek offensief en defensief bondgenoot van Frankrijk in zijn strijd met Engeland gemaakt en bovendien schatplichtig in termen van grondgebied, financiën, oorlogsmaterieel en troepenonderhoud.¹ De Bataven zelf legden zich bij de Staatsregeling van 1798 aan een nieuwe buitenlandse ‘ketting’ door in artikel 69 van de algemene beginselen een onverbreekelijke band met Frankrijk te proclameren: ‘Het Bataafsche Volk, overtuigd, dat de belangen der vereenigde Fransche en Bataafsche Republieken, door derzelver onderlinge zamenstemming, altijd, het gelukkigst zullen bevorderd worden, wil, van zijne zijde, nimmer eenige afzonderlijke verbindtenis met die Volken, wier staatkundig belang in tweestrijd is met den voorspoed der beide Natiën.’ Ofschoon de Bataafse Republiek zeker nog zelfstandigheid bezat bij de inrichting van de binnenlandse politiek, het aangaan van handelsverdragen en het onderhouden van diplomatieke betrekkingen, bepaalde Parijs wat haar veiligheidspolitiek betreft de grenzen. Nederland veranderde in een vazalstaat van Frankrijk. Formeel was de Bataafse Republiek onafhankelijk, maar in Franse geest, dat wil zeggen: politiek afhankelijk. De Republiek was onderdeel geworden van een cordon sanitaire dat Frankrijk nodig had om zijn revolutie te beschermen. Zij was niet meer vrij haar vijanden – of vrienden – te kiezen. Ook de leiders van de patriotten moesten naderhand erkennen dat hierdoor de soevereiniteit van de herboren staat onder curatele was geplaatst.

Bovendien bleef de binnenlandse situatie verre van stabiel. Over de grenzen nam men nota van het moeizame debat over een constitutioneel

fundament voor de nieuwe Republiek. Een constitutie is weliswaar geen absolute voorwaarde voor internationale erkenning, maar de Europese mogendheden wilden de ontwikkelingen eerst eens aanzien. Zij namen immers ook kennis van het Haags Tractaat en in het bijzonder van de beperkingen van de vrije handelingsbevoegdheid op buitenlandspolitiek terrein. Die moesten waarborgen dat de Nederlandse Republiek haar rol als ‘nuttig’ bondgenoot in de strijd tegen Engeland zonder mankeren zou spelen, alle vleierende woorden van vriendschap en over een alliantie van gelijkwaardige partners ten spijt.

De consolidering van de nieuwe staat werd daarmee vrijwel meteen op een aanzienlijke achterstand gezet. Maar hameren op het bestaansrecht en de onafhankelijkheid van de Bataafse Republiek was in die periode zeker mogelijk. Dat kon, omdat Frankrijk zich, voorlopig althans, gevoelig toonde voor de trots en de vrijheidsgeest van de bewoners van een der oudste vrije republieken van Europa. Frankrijk, zelf in binnenlandspolitiek opzicht behoorlijk instabiel, wist tot de machtsgreep van Napoleon eind 1799 nog niet goed hoe het de relatie tot de nieuwe ‘zusterrepubliek’ verder vorm wilde geven: als onafhankelijk land of als lid van *la grande famille*.² In het algemeen stond een drietal opties ter beschikking. De eerste was annexatie (door de Fransen steeds plechtig *réunion* genoemd), de tweede het scheppen van een bufferstaat aan de Noordzee met geleide onafhankelijkheid, en de derde was de keuze uitstellen en deel te laten zijn van een vergelijk met Pruisen, zoals Lazare Carnot als lid van het Directoire had voorgesteld.³

Annexatie was in 1798 om militaire, financiële en economische redenen politiek niet aantrekkelijk. Frankrijk verwachtte door het Haags Tractaat zich verzekerd te hebben van ‘une grande et superbe existence navale et commerciale’.⁴ De optie van een bufferstaat was praktisch en daarom aantrekkelijk, zij het dat Frankrijk dan wel in de onderlinge betrekkingen genoeg moest nemen met de ook in Parijs bekende Hollandse stijfkoppigheid, ongezeglijkheid en zuinigheid. Gecombineerd met de derde optie, afwachten van een vergelijk met Pruisen, leek deze optie voorlopig de beste oplossing. Met de Pruisen konden immers altijd nog afspraken worden gemaakt over annexatie (de Rijn als natuurlijke grens), neutralisering of onafhankelijkheid, zij het onder voogdij van Parijs of Berlijn. Het Haags Tractaat bond de Bataafse Republiek bovendien genoegzaam aan Frankrijk, hoewel het spoedig een grabbelton bleek te zijn vol argumenten voor beide bondgenoten om elkaar het leven zuur te maken.

Het was onder die omstandigheden nog niet duidelijk hoe het Haags Tractaat in de praktijk op de Bataafse buitenlandse politiek zou uitwerken. Ondanks de onbehaaglijke ervaring van de vredesbesprekingen in Lille, besloot het Bataafs bewind het congres van Rastatt niet te laten schieten als nieuwe gelegenheid om de belangen van de jonge Republiek voor het voetlicht van de Europese mogendheden te brengen. Van der Goes was eerder als secretaris van de Commissie voor Buitenlandse Zaken bij dit diplomatiek initiatief betrokken en moest er daarna als agent het beste van zien te maken onder het motto *frappez, frappez toujours*.

Rastatt

De besprekingen in Rastatt, een barokstadje aan de oever van de Rijn in het huidige Baden-Württemberg, waren in een precair stadium beland toen Van der Goes benoemd werd tot Agent van Buitenlandse Betrekkingen. Het vredescongres van Rastatt (december 1797-april 1799) zou de afspraken tussen Frankrijk en Oostenrijk van Campo Formio verder moeten uitwerken.⁵ Het ging daar vooral om een nieuwe indeling van het Heilig Roomse Rijk (in concreto het Duitse Rijk) waarvan de Oostenrijkse aartshertog als keizer het hoofd was. Frankrijk had zijn oog laten vallen op een grenscorrectie met de linker Rijnsoever. Het eiste bovendien in lijn met de republikeinse ideologie van scheiding tussen Kerk en Staat, secularisatie van de kerkelijke bezittingen en landerijen en tegelijkertijd herverkaveling van die van de Duitse vorsten. Oostenrijk leek daartoe in beginsel bereid.

De Bataafse Republiek had niet aan de oorlog tegen Oostenrijk deelgenomen en was derhalve geen partij bij de Vrede van Campo Formio. Dat was voldoende reden voor Frankrijk om, evenals eerder in Lille, geen officiële Bataafse delegatie tot de besprekingen toe te laten. Frankrijk zou voor de belangen van zijn bondgenoot opkomen. De Republiek had wel degelijk groot belang bij de Frans-Oostenrijkse onderhandelingen. In Duitsland lagen gebieden waarop de Bataafse Republiek aanspraak meende te kunnen maken: Opper-Gelre en enclaves als Zevenaar, Huisen, Ravenstein en Gemert. Zij had die uitbreiding nodig om zich politiek bestaansrecht in het Europees machtssysteem te verwerven, een militair te land en ter zee uitwendig maar ook inwendig verdedigbaar grondgebied te scheppen, het land economisch en demografisch te versterken en aldus voor Frankrijk een werkelijk ‘nuttige’ bondgenoot te worden. Daarnaast was in Campo Formio gesproken over compensatie

voor het Huis van Oranje, waarover de Republiek het naadje van de kous wenste te weten.⁶

Zolang Engeland niet bij de onderhandelingen was betrokken, kon Frankrijk volhouden dat er geen sprake was van het bereiken van een algemene vrede, ofschoon in Europa velen hoopten dat Rastatt zou leiden tot beëindiging van de oorlog en een allesomvattende continentale vrede. In het Haags Tractaat was de Bataafse Republiek beloofd dat het verlies van grondgebied aan Frankrijk (Staats-Vlaanderen, Maastricht, Venlo) bij een algemene vrede zou worden gecompenseerd met Frans territorium. De Republiek had daarom ook verlangens in het zuiden. In de verwachting dat Rastatt bij een gunstig verloop wellicht toch zou uitlopen op een 'algemene vrede', oordeelde de Republiek het eind 1797 raadzaam uit voorzorg hoog in te zetten. Men wilde het onafhankelijk bestaansrecht van de Bataafse Republiek zo goed mogelijk expliciteren met haar onmisbaarheid in het machtsevenwicht in Noord-Europa. Van der Goes stelde een instructie op die onder meer gericht was op een correctie aan de oostgrens met op dat moment onder Pruisisch gezag vallende gebieden, en een tamelijk ambitieus alternatief inhield waarin compensatie werd gevonden langs de zuidgrens in het reeds door Frankrijk geannexeerde België.⁷ Door in feite te overvragen hoopte men een diplomatieke dam op te werpen tegen de mogelijkheid dat de Bataafse onafhankelijkheid indirect zou worden bedreigd door de Belgische annexatie (het Franse oprukken naar de Rijnmond en de Zuidoostzee), en tegen de mogelijkheid alsnog onderdeel te worden van de Duitse lappendeken van staten en gebieden, waarop Frankrijk en Oostenrijk landjepik speelden.⁸ Het is opmerkelijk dat in een tijd waarin afgerekend moest worden met oude politiek, waaronder het stellen van territoriale eisen naar het goed gebruik van de *balance of power*-politiek, de Bataafse Republiek toch haar toevlucht zocht tot dit voor Nederland tot dan toe ongebruikelijke expansionistisch beleid.

Interessanter dan de topografische terugvalpositie in het plan zijn echter enige passages die de drang naar ware onafhankelijkheid onderbouwen met evenwichtspolitieke argumenten. Oostenrijk moest voor de uitbreiding in het zuiden gepaaid worden met het argument dat zo de Bataafse Republiek de politieke invloed in Europa kon behouden die nodig was om een tegenwicht tegen Frankrijk te vormen. En Pruisen zou er belang bij hebben dat de Bataafse Republiek een beduidende mogendheid werd, opdat 'het lichtvaardig Frankrijk niet meer naar willekeur over het Bataafs territorium naar Duitsland en het vette land van Pruisen kan trekken'.⁹ Kortom, de Europese grote mogendheden hadden een

gemeenschappelijk belang bij de integriteit van de Bataafse Republiek, een spiegeliaanse gedachte, zij het dat de gebruikte formulering stellig niet de goedkeuring van meer radicale patriotten kon wegdragen.

Na de machtsovername in januari 1798 en het daarop gevolgde ontslag van Van der Goes, bleef het beleid gericht op het scheppen van een stevig fundament voor het bestaan en de onafhankelijkheid van de Republiek. Het radicale bewind-Vreede legde evenwel een belangrijke accentverschuiving aan. De tot nu toe gevoerde onafhankelijke toon ten opzichte van Frankrijk werd begrijpelijkerwijze niet overgenomen. In plaats daarvan koos men voor een benadering van afhankelijkheid, zoals later dat jaar in de brief van Schimmelpenninck aan Van der Goes zou doorklinken. Frankrijk mocht niet gebruuskeerd worden. Nadruk op het veiligheidspolitieke argument voor de grensdemarcatie en gebiedsuitbreiding aan de oostkant werd verminderd ten gunste van een meer ideologisch getinte erkenning dat de Bataafse Republiek voor haar verdediging primair afhankelijk was van Frankrijk, waarbij het bewind scrupuleus wilde vertrouwen op de voortvarende assistentie die uit de hechte alliantie met Frankrijk zou voortvloeien. Het accent viel nu meer op de economische waarde van de verlangde gebiedsuitbreiding en het daarmee samenhangende wederzijds voordeel. Echter, het bewind liet nu het oog vallen op grote delen van Oost-Friesland waardoor de Bataafse Republiek tegelijkertijd een bijdrage kon leveren aan de maritieme beveiliging van de Duitse Noordzeekust. Het economische argument klemde des te meer omdat het Haags bewind onaangenaam getroffen was doordat Frankrijk zich genegen toonde de slechts kortgeleden uitgeroepen Cisalpijnse Republiek wél een handelsverdrag te gunnen en de Bataafse Republiek nog steeds niet. De Bataafse gezant Caspar Meyer in Parijs kreeg opdracht minister Talleyrand over dit alles te polsen, maar de gehoopte goede wil van de ‘Grote Bondgenoot’ bleef uit.¹⁰

Na de staatsgreep van 12 juni 1798 viel het nieuwe gematigde bewind meteen terug op de door Van der Goes ontworpen beleidslijn, gericht op erkenning van de onafhankelijkheid en de aanspraak op gebiedsuitbreiding. Schimmelpenninck, in zijn functie van tijdelijk gezant te Parijs, moest de oude lijn met kracht naar voren brengen, zij het dat deze nu was aangevuld met de door het afgezette regime gepresenteerde verlangens voor uitbreiding van het grondgebied.¹¹

De Franse delegatie in Rastatt werd in de zomer van 1798 toeschietelijker door in te stemmen met de komst van een Bataafse gevolmachtigd mi-

nister, de medicus Carel Hendrik van Grasveld. Het was deze die in het najaar Van der Goes informeerde dat generaal Joubert hem had verteld dat het Directoire overtuigd was geraakt van de rechtvaardigheid van de Bataafse aanspraken, maar dat Frankrijk het zich op dat moment niet kon veroorloven Pruisen van zich te vervreemden. Van Grasveld voegde daaraan toe dat hij meende dat de Franse bemiddeling niets voorstelde. Bovendien had hij opgevangen dat de Fransen vonden dat de Bataafse Republiek onvoldoende deed om de vloot op sterkte te brengen en het nieuwe Uitvoerend Bewind verdachten van pro-Engelse sentimenten.¹² Voor zover Frankrijk al bereid zou zijn rekening te houden met de Bataafse aanspraken in het Duitse Rijk, werd die inzet bepaald door het hogere belang van Parijs van goede betrekkingen met Berlijn. Handhaving van de Pruisische neutraliteit was te belangrijk bij de afrekening met Oostenrijk door middel van uitruil van Duitse gebieden waaronder de linker Rijnsoever. Van Grasveld verloor al gauw de interesse en verliet Rastatt in november 1798. De onderhandelingen raakten in het slop toen bleek dat de Franse gezant in Berlijn, Sieyès, naar de zin van de Oostenrijkers te veel contact onderhield met de Pruisische regering. Zij stagneerden helemaal toen Oostenrijk in december 1798 toetrad tot de Tweede Coalitie tegen Frankrijk. De definitieve breuk kwam eind april 1799 na de gruwelijke moord bij Rastatt op twee Franse onderhandelaars, Claude Roberjot en Antoine Bonnier. De oorlog werd hervat.

Ofschoon Rastatt de Bataafse Republiek in termen van grensdemarcatie en gebiedsuitbreiding niets concreets opleverde en haar betrekkingen met Pruisen bevroren leken, bereikte de Bataafse diplomatie voorlopig wel dat het Franse gouvernement zich bewust werd van de Nederlandse gevoeligheden ten aanzien van bestaan en onafhankelijkheid. Een nieuwe inspanning ter consolidering daarvan werd van Van der Goes gevegd, toen de Tweede Coalitie, en met name Engeland en Rusland, in 1799 een invasie beraamde op de Nederlandse kusten.

Agent van Franco-Bataafse betrekkingen

De taakopdracht van de Agent van Buitenlandse Betrekkingen bestond uit drie delen die in direct onderling verband stonden. De eerste 'beleidsas' was het verzekeren van het bestaansrecht en het behoud van onafhankelijkheid. De tweede beleidsas betrof het nastreven van neutraliteit, ter ondersteuning van de eerste, maar vooral als broodnodige voorwaarde voor het herstel van financiën, handel en economie. Dit zou

tot in 1803 een vast onderdeel van het beleid van Van der Goes zijn. De derde en niet minst belangrijke beleidsas was het bewaren van de vrede in de Franco-Bataafse betrekkingen, een constante gedurende zijn gehele ambtsperiode.

Handel en financiën vormden de bestaansreden voor de Nederlandse Republiek. Zij ontleende er haar politieke status aan. Frankrijk was inmiddels voor zijn import minder afhankelijk geworden van de Hollandse en Zeeuwse handelsvaart. De concurrentie van Scandinavische reders groeide. De permanente oorlogstoestand en de door Frankrijk verlangde embargomaatregelen leidden tot verlamming van de Bataafse economie. Nu was dat laatste weliswaar geen oorlogsdoelstelling van Frankrijk, maar door zijn optreden was het wel de consequentie. Compensatie moest gezocht worden in de landhandel, nu de zeehandel onder meer met de koloniën, maar ook de zeevisserij, ernstig werden verstoord (Van der Goes had zich al in 1797 geërgerd aan de kortzichtigheid van de Franse politiek ten opzichte van het belang van de koloniën). De gevolgen van de blokkade van onze kusten deden in feite niet onder voor die van een landoorlog. Immers, ook een blokkade leidde tot verval en vernieling van de economische infrastructuur en tot verpaupering, maar honger is humaner dan kogels.¹³ Het Frans bewind had onvoldoende in de gaten dat de tot dan toe gunstige gezindheid onder de patriottische Bataven vooral haar oorsprong vond in de burgerij die echter nu door de economische boycot politiek het meest geraakt werd. Dat is nogal merkwaardig wanneer men de instructie aan François Noël bij zijn benoeming tot Frans gezant in Den Haag in 1795 leest. Daarin klinkt zonneklaar door hoezeer Parijs de handel als ruggengraat van de Bataafse Republiek beschouwde.¹⁴ Van der Goes werd geconfronteerd met doofheid in Parijs voor de Bataafse economische malaise, met onbegrip voor de situatie der nationale financiën en vooral na 1799 met Napoleons obsessie met de rijkdom in de Republiek. Frankrijk doorzag niet hoezeer een handelsverdrag een vertrouwenwekkende maatregel kon zijn met als bonus het behoud van krediet van de Hollandse kooplui. Napoleons obsessie bevatte overigens een tegenstrijdigheid. In plaats van de waarschuwingen van de Franse vertegenwoordigers over het aanzienlijke verschil tussen de rijkdom van de staat en die van de kooplui (die 'boutiquiers', zo schamperde Napoleon)¹⁵ in de Republiek te geloven, cultiveerde hij het vermoeden van immense rijkdom tot een niveau waarop het voor hem een onomstotelijk bewezen feit werd. Anderzijds was de benarde toestand van de financiën van de Republiek

Bataafse Republiek, 1795

een van de redenen waarom Napoleon inlijving lange tijd niet oppor-
tuun vond.¹⁶

Met afgunst nam het Bataafs bewind kennis van de ruimhartigheid die de pas opgerichte Cisalpijnse Republiek ten deel viel, toen zij een handelsverdrag met Frankrijk kreeg. De Bataafse Republiek, ‘oudste bondgenoot’, wachtte al meer dan drie jaar op Franse medewerking tot herstel van de handel. De Bataafse uitvoer naar Frankrijk leed onder hoge douanetarieven en andere dirigistische maatregelen. De Agent van Financiën, Alexander Gogel, hoopte dat een zwaargewicht als Schimmelpenninck in staat zou zijn het gesprek over een handelsverdrag te heropenen. De ambassadeur waarschuwde in het najaar – Van der Goes was inmiddels tot agent benoemd – dat het Directoire voor het spekken van de oorlogskas iedere gelegenheid zou aangrijpen om bronnen voor additionele geldmiddelen te zoeken. Een handelsverdrag was zo’n gelegenheid.¹⁷ De onderhandelingen kwamen begin 1799 op gang. Spoedig begon Frankrijk financiële eisen ter uitvoering van het Haags Tractaat te stellen die niet in verband stonden met bilaterale handelsbetrekkingen. Concessies ten gunste van enig Bataafs economisch of politiek belang werden niet gedaan. Een geval van ‘Wat Jupiter vrijstaat, staat een os nog niet vrij’? Volgens de Franse gezant Vincent Lombard deed, tot zijn ontsteltenis, het Franse gebrek aan tegemoetkomendheid de anders zo flegmatieke Van der Goes verzuchten dat, als het zo moest, Frankrijk de Republiek beter meteen kon bezetten en behandelen als overwonnenen, dan waren hij en zijn collega’s van het gedonder af.¹⁸ De onderhandelingen verzandden in het voorjaar van 1799. Latere pogingen een handelsverdrag aan de orde te stellen hielden opeenvolgende Franse regeringen steeds af als niet opportuun in haar buitenlandse politiek.

Het is aldus niet verbazend dat het grootste hoofdpijndossier voor Van der Goes bestond uit de bilaterale betrekkingen, in al hun facetten, tussen de Bataafse Republiek en Frankrijk. Van der Goes was bij wijze van spreken tevens – of vooral – agent van Franco-Bataafse betrekkingen. We zullen nog zien hoe hij telkenmale moest bemiddelen, dikwijls in samenspel met Schimmelpenninck, tussen de Fransen in Parijs, de Franse autoriteiten in Den Haag en het Uitvoerend Bewind.

Hierbij moest Van der Goes opereren tegen de achtergrond van een in oktober 1798 nog geenszins stabiele binnenlandse politieke toestand. Hoewel tijdens de ‘Bataafse Terreur’ op staatkundig gebied wel degelijk verworvenheden konden worden genoteerd, voerden de verliezers van de tweede staatsgreep, de ‘misnoegden’, ook in Parijs, een constante

lastercampagne tegen het nieuwe Uitvoerend Bewind. Het Uitvoerend Bewind werd beschuldigd van onder meer anglomanie, trouweloosheid jegens Frankrijk en verkrachting der constitutie ten gunste van stadhoudergezinden.¹⁹ De misnoegden maakten creatief gebruik van de ont-ketende pers, hetgeen een stroom van pamfletten en ingestoken artikelen op gang bracht. Daarenboven speelde een politiek brisante kwestie met Frankrijk over het al of niet vervolgen van januari-coupplegers als Van Langen en Fijnje.²⁰ Overigens was het in Frankrijk ook niet koek en ei. De Franse evenknie van het Uitvoerend Bewind, het Directoire, stond onder toenemende druk van civiele en militaire tegenstanders.

Hoewel Van der Goes in zijn functie van agent formeel de uitvoerder was van het beleid van het Uitvoerend Bewind, kon hij in de praktijk in hoge mate zelfstandig opereren. De leden van het Uitvoerend Bewind waren merendeels politiek weinig markante persoonlijkheden. De centralisatie van bestuur die volgde op de invoering van de Staatsregeling 1798 overstelpde het bewind bovendien met administratieve zaken van regionale en lokale aard. Deze aangelegenheden vroegen verhoudingsgewijs de meeste aandacht van het bewind.²¹ Louter een 'spreekbuis van het Uitvoerend Bewind' was Van der Goes zeker niet.²² Tegen al deze achtergronden nam hij zijn taak op als Agent van Buitenlandse Betrekkingen. Weldra zouden zijn diplomatieke en politieke vaardigheden danig op de proef gesteld worden.